

KOZMOGONİ MİTLERİ EKSENİNDE ALTAY DESTANLARINDA BAŞLANGIÇ

THE BEGINNINGS OF ALTAY EPICS IN THE AXIS OF COSMOGONY MYTHS

Fatma Zehra UĞURCAN*

ÖZ: Altay Türklerinin oldukça kapsamlı olan sözlü edebiyat geleneğinden süzülerek günümüze ulaşmış ve İbrahim Dilek tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış olan Altay destanları çok kapsamlı ve katmanlı bir içeriğe sahip olmalarından dolayı araştırmacılar için oldukça önemli bir araştırma alanı sunmaktadırlar. Altay destanları, yapıları ve muhteviyatıyla söz konusu Altay toplumunun kültürel yapısını çözümllemek açısından son derece verimli sözlü edebiyat ürünleridir. İçinde meydana geldiği toplumun kodlarını ayrıntılı bir biçimde ihtiva eden Altay destanları, bütüncül bir yaklaşımla incelendiğinde, destan metinlerinin oldukça sistematik bir yapı sergilediği dikkat çekmektedir. Sistematik yapıyla anlatılmak istenen, Altay destanlarının istisnalar dışında sistematik bir çizgide başlaması ve bitmesidir. Bu sistematik düzende, başlangıçların çoğunlukla kozmosa işaret etmesi, tipik bir anlatı geleneğini gözler önüne sermektedir; mitolojik arka plana sahip destanlarda her zaman anlatıdan öncesinin olmadığı, yaşamın bu anlatıyla beraber başladığı konusuna vurgu yapılır. Başka bir deyişle tarih destan kahramanıyla başlar. Destanın başında, henüz hiçbir olaydan bahsedilmemişken vurgu yapılan bu zaman ve mekân, kaostan kozmosa geçişin yaşandığı, yaratılışın meydana geldiği kozmik zaman ve mekândır. Anlatılan zaman belirsiz, anlatılan mekân ise sanki bir cennet tasviridir. Kahraman yaratılışın merkezindeki kişidir. Kozmik mekânı anıştıran mekân, kahramanın eşi benzeri bulunmayan, kusursuz yurdu. Mekânın olağanüstü niteliklerle betimlenmesiyle yapılan bu girizgâhın ardından olaylar meydana gelecektir; artık yaşam başlamıştır. Bu çalışmada Altay destanları içerdikleri başlangıçlar yönünden tek tek ele alınıp incelenecektir. Destanlarda yer alan başlangıç bölümlerinin kozmik zamana ve mekâna gönderme yaptığını düşündürülen noktaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Altay destanları, mitoloji, kaos-kozmos, kozmik zaman, kozmik mekân, yaratılış.

ABSTRACT: *The folk literature of the Altay Turks is quite extensive. Altay Turkish epics, which have survived filtered through folk literature, have been translated into Turkish by İbrahim Dilek. Altaic epics have a very comprehensive and layered content, which is a very important research area for researchers. The Altaic epics are highly productive verbal literary products in terms of analyzing the cultural structure of the Altaic community due to their structure and contents. When examined in a holistic approach, the Altaic epics, which contain the codes of the society, draw attention to the fact that the epic texts exhibit a highly systematic structure. It is necessary to explain with the systematic structure that Altay epics start and end in a systematic line except for exceptions. In this systematic structure, the beginnings often point to the cosmos and this is revealing a typical narrative tradition: The epics, which have mythological backgrounds, always emphasize the fact that the narrative has not preceded it*

* Arş. Gör. - Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/İstanbul - zehrasenolcan@gmail.com

and that life begins with this narrative. In other words, the history begins with the epic hero. This time and space, which is emphasized at the beginning of the epic, is the cosmic time and space in which creation takes place. The time described is uncertain, and the space depicted is a paradise portrayal. Hero is the person in the center of creation. The space resembling a cosmic space is the hero's perfect homeland. After this initial start with the extraordinary qualities of the place, events will come to the fore; life has begun. In this study, the Altaic epics will be handled and examined one by one in terms of their beginnings. It will focus on the points that the beginning parts refer to cosmic time and place.

Keywords: *Altaic epics, mythology, chaos-cosmos, cosmic time, cosmic space, creation.*

1. Giriş

Hayallerinde bir ilk ve kutsal motifi çizmeye çalışan insan, bilinmezliği “kaos” olarak açıklar. “Karmaşık durum” anlamına gelen kaos, mitolojilerde yaratılış öncesini ifade eden bir kavramdır. Kaos ortamı, belirsizliğin olduğu ve hammaddeden ve ilahi güçten başka hiçbir şeyin var olmadığı bir boşluktur. İçinde hem yaratana hem de dağıtana aynı anda barındıran bu boşluktan ortaya çıkacak olan kozmos, kaosun tam karşısında yer alır (Beydili, 2004: 292). Kaos bir karmaşa ve belirsizlikken, kozmos düzenin başlamasının ifadesidir.

Yaratılışın gerçekleştiği ve ilahi gücün tüm hammaddelerden varlık alemini meydana getirdiği kozmos anı, bilimsel olarak kozmogoni kavramıyla açıklanır. Kozmogoni evrendoğum olarak isimlendirilebileceği gibi, Yunanca evren anlamına gelen “kozmos” ve doğuş anlamına gelen “goneia” kelimelerinden oluşmuş bir kavramdır; tanrısal güç tarafından harekete geçirilen tüm evren ve varlıkların ortaya çıkışıdır.

İsmail Taş, kozmogoniyle ilgili olarak, yaratım eyleminin başlatıcısı konumunda genelde tek bir tanrı olduğunu ve kaostaki dinginliğe, boşluğa ve belirsizliğe ilk hareketi verenin yüce bir varlık olduğunu dile getirir (Taş, 2002: 13). Kaosu betimleyen dinginlik, boşluk ve belirsizlik zamanının rengi siyahtır. Karanlık, yaratılışla beraber aydınlığa kavuşacak ve bu sonsuz bir döngü olarak devam edecektir. Mitlerle Varoluş Yolculuğu kitabında Aynur Koçak evvel zaman tanrıçasının dilinden bu durumu şöyle tasvir eder:

“Çıgıllıklarıyla evvel zaman tanrıçasını uyandıran insanlar, çok sonraları kozmosun yaratıldığı ve düzenlendiği, tanrıların ve kahramanların ilk eylemlerinin gerçekleştirildiği o kutsal başlangıç zamanına ‘in illo tempora’ diyeceklerdi. Varoluş mücadelesi, sonsuzluk düşleriyle sürdürüldü ve yeniden yaratılışa evvel zaman simgeleriyle başlandı. Yaratılışın ilk simgesi, ölüm suretiyle beliren karanlık oldu.” (Koçak, 2016: 35)

“In illo tempora” olarak adlandırılan bu kozmik zaman asırlar boyu insanlar tarafından dile getirilip, halk anlatılarına derinlik kazandıran bir olgu olarak sunulmuştur. Kaostan kozmosa geçişi sembolize eden kozmik

zamanın izleri mitlerde, masallarda, destanlarda anlatının başlangıç noktası olarak yer almışlardır.

2. İnceleme

Kozmogonik anlatılar, yaşama ilgili ideal modeli sunarlar. Çünkü ilksel olan daima yeni, tazedir ve henüz deformasyona uğramamıştır. İçinde tüm gerekenleri olması gerektiği gibi barındırır. Tarih boyunca insanın düşünce yapısı çerçevesinde en iyi ve en doğruyu sunan kozmogonik tasavvurlar, sadece zihinlerde kutsal bir yapı olarak kalmamış, mitsel öykülerde de somutluk kazanarak kalıcılıklarını korumuşlardır.

Kozmogoniyle ilgili inançların öncelikle mitlere, daha sonra ise diğer folklorik ürünlere yansımalarının en önemli nedeni, şüphesiz, toplumun içinde bulunduğu zamanı, ilk yaratılışın bir sonucu ve devamı olarak görmesiyle ilişkilidir. Şimdiki zaman, sadece geçmişin yenilenmesi olarak algılanmaktadır. Geleneksel kültürlerde örneğin rolü daima önemlidir. Eğer ilk yaratılış çağı, bir başka deyişle ilk örnek bugünkü günün nedeni ise, yani kesintisiz süregelen sürecin başlangıç noktası ise o zaman bu örneğe dayanmak büyük anlam taşımaktadır (Lvova vd., 2013a: 30).

Kozmogonik tasavvurların halk anlatılarının içine işlenmesinin izlerini çok eski tarihi kayıtlardan itibaren sürmek mümkündür. Yazının ortaya çıkışında ilk adımı atmış ve en eski yazılı destan metni olarak kabul edilen *Gılgamış Destanı*'nın sahibi Sümerler, ne zaman var olduğunu bilmedikleri ilksel suyu kronolojik sıralamada en başa yerleştirirler. Babillerden miras kalan *Enuma Eliş* ise bize başka bir kozmogoni modeli sunar. Bu destanın başlangıcında henüz hiçbir şey yoktur. Bütün topraklar denizdir; her şey suyun içerisindeki tohumlardan ibarettir. Su ise iki türdür; tatlı su okyanusu *Apsu* ve tuzlu su okyanusu *Tiamat*. Hayat bu iki zıtlığın birleşmesinden varolur (Yonar, 2015: 51-54). İlksel su Hint mitolojisinde de yaratılışın en önemli yapı taşıdır. *Tanrı Narayana* suda göbeğinden çıkan bir ağaca -bazı anlatılarda lotus çiçeğine- tutunarak yüzmektedir. *Brahman* bu ağacın, ya da çiçeğin ortasından doğar (Eliade, 2009: 198).

Altay coğrafyasının kozmogonik inançlarına yönelmeden önce Türklerin inanç sistemlerinden ve en eski yaratılış tasavvurlarından bahsedilerek yola çıkmak gerekir. Abdülkadir İnan, Türklerin dini tarihini tespit etmek için meseleyi Hunlara kadar götürmek gerektiğini savunur. Hunlar her şeyin üzerinde bulunan yüce bir Gök Tanrı'ya inanırlar. Ay-güneş, yer-su, atalar ve ölümler kültü dini yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır (İnan, 1976: 2-5). Göktürkler ise gelecek Türk nesillerine *Orhon Yazıtları*'nı miras olarak bırakmışlardır. Yazıtlarda Türk yaratılış inancını sınırlı bir biçimde açıklayan bir bölüm yer almaktadır:

“Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim *Bumın Hakan* (ve) *İştemi Hakan* (hükümdar olarak) tahta

oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermiş. “ (Tekin, 2014: 24)

Bu kısa bölüm, Göktürklerin yaratılış tasavvurlarıyla ilgili fikir vermesi bakımından oldukça zayıftır. Nitekim yazıtın oluşturulmasındaki maksat kozmogonik bir tasavvur sunmak da değildir. Buna rağmen Göktürklerin yaratılışla ilgili tasarımlarının, ilk önce yer ve göğün yaratılmasına ve iki tabakanın arasında da insanın yaratılmasına yönelik olduğu tespit edilebilir.

Güney Sibirya coğrafyasına yöneldiğimizde ise özellikle “kozmogoni” üzerinde duran anlatılara rastlarız. Bahaeddin Ögel’in Türk Mitolojisi çalışmasında aktardığı Yakut Türklerine ait olan kısa metinlerden birine göre, büyük bir denizin üzerinde yaratıcı *Ürüng-Ayığ-Toyon* durmaktadır. Bir gün denizde bir köpük olduğunu görür. Köpük, suyun altındaki yerde yaşayan şeytandır. Tanrı, suyun altında bir yer olduğunu öğrenince şeytandan biraz toprak getirmesini ister. Toprağı elde eden Tanrı onu denize atar ve suyla birleşen toprak yayılıp katılarak yeryüzünü oluşturur:

“... Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra Şeytan görüldü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra Şeytan düşündü, şu Tanrı’yı ben nasıl, suya batırayım da, suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti, katılaştı. Denizin büyük kısmı, hemen toprakla doldu.” (Ögel, 2010a: 448).

Ögel’in aktardığı küçük çaplı metinlerin dışında elimizdeki en kapsamlı yaratılış öyküsü iki versiyonu bulunan Altay yaratılış destanlarıdır. Bu destanlardan biri Radloff tarafından, diğeri ise Verbitskiy tarafından derlenmiştir. Radloff’un derlediği varyantta bizleri şaşırtmayacak şekilde başlangıçta yine su vardır. Her yer suyla kaplıdır. Birbirlerine eş oldukları ifade edilen Tanrı ve onun yanındaki kişi (*Erlık*) gökte uçmaktadırlar.

Erlık’le beraber gökte uçarken bir gün aniden Tanrı taşı yaratmaya karar verir ve taş Tanrı’nın “*Yaratılsın katı taş!*” emriyle suyun dibinden çıkarılır. Daha sonra yeryüzünü yaratmak üzere *Erlık*’ten suyun altından toprak çıkarmasını ister. Yeryüzünü yaratır, biraz daha toprak ister. *Erlık* bu defa kendi payına da biraz toprak alarak ağzında gizler. Tanrı durumu fark edince sinirlenir ve *Erlık*’e ağzındaki toprağı tükürmesini söyler. Böylece yeryüzündeki dağ ve tepeler meydana gelir. Destanın bundan sonraki bölümü evrenin doğumuyla ilgili bir değer taşımaz, sonraki bölümler *Erlık* ve Tanrı’nın mücadelesiyle geçer.

Verbitskiy’nin derlemesi Radloff’un derlemesinden oldukça farklı bir olay örgüsüne sahiptir. Yine her şey suyla başlar, sudan başka hiçbir cansız nesne yoktur. *Ülgen* ismiyle anılan Tanrı sürekli uçmaktadır ve uçmaktan

yorulup konacak bir yer aradığında semadan bir ses ona önündeki şeyi tutmasını söyler. Bu sırada denizden bir taş çıkar. *Ülgen*'in taşın üzerine çıkarak rahata kavuşmasından sonra suyun içinde yaşayan *Ak-Ana*, *Ülgen*'e yaratımlarını nasıl gerçekleştireceği konusunda bilgiler verir. Bu bilgiler doğrultusunda *Ülgen* sözün gücüyle sadece ister ve ilk önce yer, ardından gök, bu dünyayı ayakta tutabilecek balıklar, ay ve güneş, dokuz ayrı dünya yaratılır.

İki farklı metinde de en başta kaos vardır. Hiçbir şey belli değildir, düzensizlik söz konusudur. Bu düzensizlik, Verbitskiy varyantında belirsizliği ve boşluğu betimleyen ifadelerle açıklanır:

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
Ucsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer” (Ögel, 2010a: 432)

Radloff'un metni ise kaosu benzer şekilde tasvir ederek başlar:

“Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer,
Ne gök vardı ne de ay, ne güneş, ne de bir yer” (Ögel, 2010a: 451)

Günümüzde, en azından yaratılış tasavvurlarını açıklayabilecek ölçüde ulaşılabilir olan Türk kozmogoni anlatılarında belli başlı epizotlar ve motiflerle karşılaşırız. Türk anlatı geleneği bütüncül bir bakış açısıyla gözden geçirildiğinde bu kozmogonik anlatıların, kronolojik sıralamada daha sonra ortaya çıkacak olan destanlara ve diğer halk anlatılarına kaynaklık ettiğini görmek mümkündür. Bunun bizim açımızdan en önemli örneklerinden biri Altay destanlarıdır.

Altaylar küçük bir topluluk olmalarına rağmen oldukça zengin bir sözlü edebiyat arşivine sahiptirler. Sözlü kültürde bulunan edebi ürünler 19. yüzyılda ilk olarak Rus misyonerler tarafından derlenmişlerdir. Altay destanlarını derleyen isimlerin başında öncelikle Radloff ve Verbitskiy gelir. Onların açtığı bu kapıdan girerek daha sonra Potanin, A.V. Anohin ve P. V. Kuçiyak destan derlemeleri yapmışlardır (Ergun, 1998: 1-6). Destan, Altay Türklerinde önemli ve özel günlerde anlatılıp dinlenen kıymetli bir tür olarak görülür. Düğünlere ve bayramlara kayçılar davet edilerek misafirlerin hoş vakit geçirmeleri sağlanır. Bunun yanı sıra destanlar, av gecelerinde de önemli bir yere sahiptir. Ava giden erkekler yanlarına bir destan anlatıcısı alırlar ve böylece avın bereketli geçeceğine inanırlar (Ergun, 1998: 25-17). Altay destancılık geleneği bugün hala varlığını sürdürmekte ve “*kayçörçök*” ismi verdikleri destan türü Altaylar tarafından kutsal görülmeye devam etmektedir.

Altay destanları teknik olarak esasen kahramanlık anlatıları olarak kabul edilir ancak öykülerin başlangıcı çoğunlukla iki farklı kalıplaşmış şekilde kozmosu işaret eder. Destanlara kutsal zamanı hatırlatan unsurlarla başlamak manevi açıdan güçlü hissetmeye ve iyiliklerin gerçekleşmesini garanti altına almaya yöneliktir. Mitolojik başlangıç

zamanına, destanların bir kısmında doğrudan, bir kısmında ise dolaylı olarak gönderme yapıldığını görürüz.

Doğrudan yaratılıştan söz ederek başlangıç yapan destanlarda tekdüze bir kalıplaşma söz konusudur. Katan Kökşin Le Katan-Mergen Destanı'nda bunun bir örneği mevcuttur. Destana “Önce önce, önceki çağda, / (Burada) oturan insanlar yokken, /İlk, ilk, ilk çağlarda/ Şimdiki insanlar yokken” ifadeleriyle giriş yapılır. Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi destan öyküsü henüz insanların yaratılmadığı kutsal çağda geçmektedir. Bu girizgâhın ardından bir yurt tasviri yapılır. Tanıtılan yurt havanın oldukça naif olduğu, gece ya da gündüzün olmadığı, ağaçların solmadığı ideal bir ortamdadır.

“Yazı, kışı sert geçmez
Yaz mevsimli Altay'da
Gecesi, gündüzü bilinmez
Gündüz gibi Altay'da
Yaş ağacın yaprağı sararmaz,
Güzel kuşların sesi dinmez,
Çam ağacının yaprağı sararmaz
Ötücü kuşların sesi dinmez...” (Dilek, 2007b: 260)

Yurtta altın bir saray vardır ve bu sarayda ikamet eden kişi destan kahramanı *Katan Kökşin* ve *Katan-Mergen*'in babalarıdır. Altın saray kavak ağaçlarının ve kutsal suyun yakınlarında bulunmaktadır (Dilek, 2007b: 260). Altın saray çok açık olarak Altay mitolojisinde bahsedilen *Tanrı Ülgen*'in altın kapılı sarayını ve altın tahtını, kavak ağaçları kozmik ağacı, su ise ilksel okyanusu hatırlatmaktadır. Bu verilerden yola çıkılarak hikayenin, insanoğlunun yaratılmadığı, evrenin henüz yaratılmış olduğu kutsal zamanda geçtiği ve sadece tanrısal varlıkların mevcut olduğu bir zamanı kapsadığı söylenebilir. Bu durumda kahramanların babası *Katan-Kuuçin*'la Tanrı'ya işaret edilmekte ve kahramanlar da tanrı oğlu konumunda sahneye çıkarılmaktadırlar.

Benzer tarzda bir başlangıca Şulmus Şunı Destanı'nda şahit oluruz. Destan, *Katan Kökşin Le Katan-Mergen*'de olduğu gibi insanların yaratılmadığı kutsal zamanda geçer ve bu kutsal zamanda yaşayan kişi destan kahramanının babası ölümsüz *Kaldan-Kaan*'dır:

“İlk, ilk, ilk çağda
Oturan insanlar yokken
Evvel, evvel, evvelki zamanda
Şimdiki insanlar yokken
...
Şulmus-Şunı oğullu
Alınacak canı yok
Kızarıp akacak kanı yok
Kaldan-Kaan yaşamış.” (Dilek, 2007b: 322)

Önceki çağları, ilk çağları, insanların yaşamadığı bir ortamı sembolize eden kozmik düzlemde geçen bir başka destan *Ösküs Uul'*dur. Yine aynı kalıp ifadelerle başlatılan destan, kahraman *Ösküs Uul'*un tanıtılmasıyla devam eder. *Ösküs Uul'*un vurgulanan özelliği ölümsüz oluşudur

“Önce, önce, önceki çağda
Oturun insanlar yokken,
Eski, eski, eski çağda
Şimdiki insanlar yokken

...
Ezgili destanımı düzüp,
Mükemmeli anlatayım,
Dizgin akan nehrin
Derin kıyısında,
Çağlar çağlamaz nehrin
Yayılp akan yakasında
Ösküs Uul yaşadı.
Sönmez ateşi parıldayan,
Ölmez canı hareketli
Ottan yapılmış evliydi.” (Dilek, 2007a: 136).

Kan Kapçığı Destanı'nda ise kopuza övgü yapılan giriş kısmından sonra bir başlangıç yer alır. Bu destanda “*Önce, önce önceden/ Burada oturan halk yokken, Evvel, evvel, evvelden/ Şimdiki bizler yokken/ Yer ve göğün sahibi olan/Ulu bahadır yaşamış.*” şeklinde yer alan kalıp ifadelerin diğerlerinden en önemli farkı kahramana yer ve göğün sahibi olarak vurgu yapılması ve kozmogoniye daha açık bir gönderme yapılmasıdır. Kan Kapçığı Destanı'nın giriş kısmından destanda yer alan kahramanın öncesinde bir yaşam olmadığı, dünyaya gelmiş olan bu kahramanın her şeyin sahibi olduğu duygusu hissettirilir. Kahramanın yurdunun tasvirindeki cennetvari özellikler de kozmik mekâna gönderme yapar.

Altın Ergek Destanı yine kozmogonik başlangıca örnek olabilecek bir diğer metindir. Destanın başındaki “*Güzel ağacın yaprağı solmaz/Güzel, görklü Altay'da/Altmış kollu ak nehrin/ Dik yakasında/ Ak zirveli dağın/ Meyilli eteğinde/ Bahadır Altın Ergek/Büyüten babası yok /Nazlayan annesi yok/Şimdi burada yaşadı.*” şeklindeki ifadelerde kahramanın kozmik zamana ait olduğu, bir anne ve babadan doğmamış olmasıyla tanrısal bir varlık olduğu dikkat çeker (Dilek, 2007a: 446).

Destanlarda yaratılış zamanına daha dolaylı olarak gönderme yapılan ikinci ve daha sık rastlanılan giriş yöntemi, kahramanın veya kahramanın babasının yurdundan bahsederken dağ, su, ağaç gibi kutsal unsurlara yer vermektir. Bu tarz bir başlangıca sahip olan destanlar çoğunluğu teşkil ederler. Bu noktada kahramanın yurdunun kainatı sembolize ettiğini söylemek yanlış olmaz. Geleneksel kültürlerde ev ve yurt bir çeşit “*imago mundi*”, yani kainatın imajıdır (Lvova vd., 2013a:74). Daha açık bir ifadeyle,

her bir yaşama alanı kendi sınırları içerisinde, dünyanın küçük bir modelini teşkil ederler. Altay destanlarında kahramanın yaşadığı yurt yaratılış mekânına eşit düşünülür. Yaratılıştaki bütün kutsal unsurlar bu mekânda da yer almaktadırlar. Bu anlatım yöntemiyle doğrudan olmasa da, dolaylı olarak yaratılış zamanına ve mekânına gönderme yapılmış ve böylece destan anlatımına kutsalı anarak ve kahramanı yücelterek başlanmış olunur.

Er Samır Destanı'nda başlangıçta gümüş dağlardan, süt göllerinden, ilksel okyanusa işaret eden ak denizden söz edilir:

“Üç sivri gümüş dağlı,
Üç derin süt göllü,
Üç derin süt gölüyle
Gürüldeyerek akan ak denizli,
Ayrı ayrı üç boynuzlu
Ak Boro ata binen
Ak Bökö bahadır kişi
Ermen Çeçen hatunuyla
Huzurlu, rahat yaşadı.” (Dilek, 2002: 33)

Ay Sologoy Lo Kün Sologoy'da ak nehir, gök dağdan “*Altmış kollu ak nehir/ Dalgalanıp yavaşça akıyordu. /Birbirine benzer altı gök dağ/ Aya, güneşe ulaşıyordu*” (Dilek, 2007a: 120) şeklinde; Kan Ceeren Attu Kan Altın Destanı'nda kutsal dağ ve dağda bulunan ağaçtan “*Ana Altay'ın küpesi gibi/ Kıymetli atın kulağı gibi/ Birbirine eş iki kutsal zirve/Karşılıklı duruyorlardı./Gökyüzüne saplanmış /Ak bulutla kuşatılmış/Gök yüzüne saplanmış/ Gök bulutla kuşatılmış/ Çam ve ardıç ağacını örtünür/ Zirvelerin karyıla yıkanır*”(Dilek, 2007a: 343) şeklinde söz edilir. Altın Ergek Destanı'nda ölümsüz ağaçtan, ak nehirden, ak dağdan söz edilir, ardından ise kahramanın bereketli, zengin yurdu tanıtılır:

“Güzel ağacın yağrağı solmaz
Güzel görklü Altay'da
Altmış kollu ak nehrin
Dik yakasında,
Ak zirveli dağın
Meyilli eteğinde
Bahadır Altın Ergek
Büyüten babası yok,
Nazlayan annesi yok,
Şimdi burada yaşadı.” (Dilek, 2007a: 446)

İlksel okyanusa işaret eden bir başka motif de kutsal yeraltı kaynak suyudur. Bu ifadeye destanlarda çok sık rastlanır. Bunlardan biri *Kökin Erkey*'dir. Destan, “*Kilim gibi güzel dağın koltuğunda/ Görklü yeraltı suyunun kıyısında*” sözleriyle başlatılır. Bahsi geçen bu kutsal mekânda *Kökin Erkey* isimli destan kahramanı yaşamaktadır (Dilek, 2002: 172).

Altay Buuay Destanı'nda ise başlangıçta “Dalgalanıp duran ak denizin/ Yeraltından çıkan kutsal suyunu içen/ Dik yamaçlı ormanlık ak dağın/ Semiz hayvanını avlayıp yiyen/ Altay Buuay yaşıadı.” (Dilek, 2002: 200) Şeklindeki ifadelerle yine yeraltı suyuna, ak dağa ve ak denize yer verilir. Bu unsurların yer aldığı ortamda yaşıayan kişi kahraman *Altay Buuay* ve ailesidir.

Bu destanlarda su kaynaklarından, dağdan, ağaçtan bahsedilmesi ve ardından kahramanın yurdunun idealize edilmesi elbette rastlantısal değil, bir mantık ve düzen çerçevesinde oluşturulmuş bir bütündür. Burada dolaylı yoldan kozmos anlatılmaktadır. Kozmosun kutsal zamanı ifade etmesi, başlangıcın kozmosla yapılmasını mantıklı kılar. Nitekim birçok halk edebiyatı ürününde başlangıç formelleri ya belli başlı ve anlamca belirsiz sözlerle oluşturulur ya da din açıdan sembolik bir sözle başlangıç yapılır.

3. Sonuç

Destanlar ilk bakışta karmaşık yapılar gibi görünseler de aslında kendi ilerinde bir düzen hkimdir. “Yaratılış olmadan yaşam olmaz.” bakış açısıyla okunması gereken destanlarda tam olarak böyle bir sistem mevcuttur. Destanın başlangıcı, evrenin kutsal unsurlarının zikredilmesiyle ve destan tablosundaki yerlerinin tespit edilmesiyle gerekleşi; bu kozmostur. Sonra, kahramanla birlikte yaşam başlar. Kahraman destanın başından itibaren yaratılışın kutsal gücünü arkasına almıştır. Henüz başlangıçta yaratılışa yapılan gönderme, destanda anlatılacak olan yaşam serüvenindeki başarıların garantisi niteliğindedir. Böyle bir anlatı geleneğinin içinde var olacak olan kahramanın başarısız, gcsz ve yeteneksiz olması beklenemez. Bu kahraman, kozmostan gelen kutsal enerjiyle en zor görünen zaferleri kazanır, en yenilmez düşmanı yener ve insanlığın en st mertebesine erişi. Böylece; bir anlatı türü olarak destanın, kozmosun enerjisinden yararlanarak ideal bir kahraman ve ideal bir yaşam alanını çizen küçük bir yaşam tablosu niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- BEYDİLİ, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın
- DİLEK, İbrahim (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007a). *Altay Destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007b). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. (ev.: Lale Arslan). İstanbul: Kabalı Yayınevi.
- ERGUN, Metin (1998). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- LVOVA, E. L. vd. (2013a). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*. (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- LVOVA, E. L. vd. (2013b). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum*. (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- LVOVA, E. L. vd. (2013c). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel*. (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- KOÇAK, Aynur (2016). *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010a). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010b). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TAŞ, İsmail (2002). *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya. Kömen Yayınları.
- TEKİN, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YONAR, Gönül (2015). *Yaratılış Mitolojileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.